

ارزیابی و بررسی مولفه‌های اثرگذار بر جذب توریست در طراحی مجموعه اقامتی - گردشگری قصر بهرام با رویکرد بهره‌گیری از پتانسیل‌های اکوتوریستی پارک ملی کویر ایران

فرحناز جوادی^{۱*}، رضا جعفر پور هادی کیاشری^۲، فاطمه میرزایی^۳

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پیشوا- ورامین. Farahnaz javadi13680420@gmail.com

۲- دانشجوی دکتری معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب. r_jafarpour_had@yahoo.com

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پیشوا- ورامین. neda.mirzaei816@yahoo.com

چکیده

مناطق خشک و کویری و بیابانی حدود یک سوم سطح خشکی جهان را تشکیل می‌دهد و قسمت اعظم کشور ایران حدود (۷۰درصد) نیز در قلمرو مناطق خشک و بیابانی قرار دارد. وجود چنین وسعتی از نواحی خشک و کویری و بیابانی در سطح جهان و ایران، لزوم توجه به پتانسیل‌های این مناطق در زمینه صنعت اکوتوریسم و ژئوتوریسم را ضروری می‌سازد. کویرها و بیابان‌های ایران دارای جاذبه‌ها و توانمندی‌های بسیاری است. کشور ما به رغم غنای تاریخی، فرهنگی و طبیعی به سبب عوامل متعدد در زمینه جذب گردشگر توفیق نداشته است. در پی توسعه صنعت گردشگری و جهانگردی و اهمیت منافع اقتصادی آن بازار رقابتی وسیعی بین کشورهای مختلف پدید آمده است و هر کشوری سعی دارد در این بازار از دیگری پیشی گیرد. متأسفانه در کشور ما علی‌رغم وجود توانایی‌های بالقوه گردشگری چه از نظر چشم اندازهای طبیعی و چه از لحاظ جاذبه‌های انسانی فعالیت‌های توریستی رونق چندانی نیافته و نقش مهمی در اقتصاد کشور ایفاء نمی‌کند. مجموعه اقامتی- گردشگری شامل فعالیت‌هایی است که برای بازه زمانی که یک گردشگر در یک شهر یا منطقه اقامت می‌گزیند برنامه ریزی می‌شود. این فعالیت‌ها با توجه به اهداف توریست و گردشگران متفاوت خواهد بود. معرفی فرهنگ مردم منطقه به سایر جوامع، افزایش تولید و رونق صنایع محلی، شناخت درست و کامل از طبیعت بکر و محیط پیرامون آن برای به حداقل رساندن آسیب‌های احتمالی از جانب گردشگران، مهیا کردن و آماده سازی بازدیدهای گروهی از زیبایی‌های طبیعت در قالب اکوتورها، رصد ستارگان، آشنایی با فعالیت‌ها و صنایع دستی از جمله اهداف ایجاد مجموعه‌های اقامتی - گردشگری می‌باشد. پارک ملی کویر با داشتن جاذبه‌های تاریخی و طبیعی بسیار که این جاذبه‌ها در نوع خود کم‌نظیر و یا حتی بی‌نظیر هستند به دلیل نبود زیرساخت‌های مناسب، عدم مدیریت صحیح، عدم تبلیغات مناسب در راستای گردشگری کویر و... نتوانسته است به عنوان یکی از قطب‌های گردشگری فعال کشور تبدیل شود. کاروانسرای قصر بهرام با قرار داشتن در محدوده پارک ملی کویر به دلیل داشتن ویژگی‌های منحصر به فرد و طبیعت بکر و چشم اندازهای پیرامون آن می‌تواند باعث توسعه منطقه در صنعت اکوتوریسم و جذب گردشگر شود. هدف از این پژوهش بررسی عوامل تاثیرگذار بر جذب توریست در یک مجموعه اقامتی - گردشگری کویری می‌باشد و در این مقاله از شیوه تحقیق کتابخانه‌ای، مقالات و الگوی تحلیل SWOT استفاده شده است.

واژگان کلیدی: مجموعه اقامتی-گردشگری، اکوتوریسم، الگوی تحلیل SWOT، پارک ملی کویر ایران.

۱- مقدمه

در دهه ۹۰، جهانگردی به مقیاس عظیم گسترش یافت و چنین به نظر رسید که این گسترش، فرصتی تازه برای کشورهای جهان سوم پدید آورده است تا با ارز حاصله، زمینه رشد و توسعه اقتصادی کشور خویش را تقویت بخشند. اگر چه در اثر بحران‌های نفتی و تنگناهای به وجود آمده در سالهای ۱۹۷۴ - ۱۹۷۵ در رشد جهانگردی تاخیری روی داد اما با پایان یافتن دوره رکود، منافع جهانگردی برای کشورهای در حال توسعه توانست سرمایه‌گذاری در این صنعت را توجیه نموده و به آن جان تازه‌ای بخشد (پیام یونسکو، ۱۳۶۲: ۹) [۱]. علیرغم اینکه فعالیت‌های توریستی و جلب گردشگران و ارائه خدمات مورد نیاز به آنها یکی از مهمترین منابع درآمدی برخی کشورها محسوب می‌شود، ولی در کشور ما هنوز این صنعت جایگاه لازم را نیافته است. در صورتیکه با توجه به ضرورت کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی، یافتن منابع دیگر درآمدی لازمه استقلال اقتصادی کشور است، در این میان توسعه صنعت جهانگردی یکی از راهکارهایی است که می‌تواند با ارزآوری خارجی به اقتصاد ملی کمک نماید و نیز رشد مادی و معنوی مردم بومی را موجب شود. وجود پدیده‌های طبیعی و انسان ساخت کشور ایران که در نوع خود بی‌نظیرند و شناخت و معرفی آنها به جهانیان می‌تواند مسیر توسعه صنعت گردشگری را تحقق بخشد و بهره‌گیری منافع اقتصادی و اجتماعی آن را در سطح ملی و ناحیه‌ای امکانپذیر سازد.

پارک ملی کویر به عنوان یکی از مناطق بی‌نظیر ایران دارای توانمندی‌های طبیعی فرهنگی و تاریخی با ارزشی است که از آن جمله می‌توان به گونه‌های منحصر به فرد جانوری، پوشش گیاهی خاص، چشم اندازهای زیبای کویری و طبیعی، آسمان شب، فرهنگ بومی مردم مناطق کویری، صنایع دستی، آثار تاریخی به جا مانده از فرهنگ غنی ایران (حرمسرا، جاده سنگ فرش، کاروانسرای عین الرشید، کاروانسرای قصر بهرام و ...) و منابع طبیعی خاک‌های کویر اشاره کرد. اما آنچه که باعث شده است نتوان از تمام پتانسیل‌های این مناطق در جهت جذب توریست و رشد اقتصادی منطقه بهره گرفت، فقدان عملکردهای تفریحی نوین جهت اسکان گردشگران، نبود زیرساخت‌ها و برنامه‌ریزی‌ها جهت شناسایی این جاذبه‌ها به لحاظ نبود رسیدگی دستگاه‌های دولتی، نبود تبلیغات و عدم شناخت و بررسی پتانسیل‌های کویرهای ایران است. در این پژوهش قصر بهرام با توجه به قرارگیری در پارک ملی کویر و ویژگی‌های منحصر به فرد و طبیعت بکر و چشم اندازهای پیرامون آن می‌تواند با مطالعات دقیق و برنامه‌ریزی صحیح، به یک حوضه شاخص اکوتوریسم تبدیل شود.

۲- بیان مساله

ایران به لحاظ دارا بودن جاذبه‌های طبیعی گردشگری، جاذبه‌های باستانی- تاریخی به ترتیب در ردیف ۵، ۱۰ کشور اول جهان است (زنگی آبادی، ۱۳۸۵) [۲]. با توجه به گزارش شورای جهانی مسافرت و گردشگری در سال ۲۰۱۲، ایران در صنعت گردشگری، دارای رتبه‌ی چهارم در خاورمیانه و در میان ۱۸۰ کشور جهان دارای رتبه‌ی ۳۶ام می‌باشد. این درحالی است که کشور ما به رغم غنای تاریخی، فرهنگی و طبیعی به سبب عوامل متعدد در زمینه‌ی جذب گردشگر توفیق نداشته است. در پی توسعه صنعت گردشگری و جهانگردی و اهمیت منافع اقتصادی آن بازار رقابتی وسیعی بین کشورهای مختلف پدید آمده است و هر کشوری سعی دارد در این بازار از دیگری پیشی گیرد. متأسفانه در کشور ما علی‌رغم وجود توانایی‌های بالقوه گردشگری چه از نظر چشم اندازهای طبیعی و چه از لحاظ جاذبه‌های انسانی فعالیت‌های توریستی رونق چندانی نیافته و نقش مهمی در اقتصاد کشور ایفاء نمی‌کند (بررسی جاذبه‌های گردشگری در دشت کویر - ولی شریعت پناه) [۱].

مناطق خشک و کویری و بیابانی حدود یک سوم سطح خشکی جهان را تشکیل می‌دهد و قسمت اعظم کشور ایران حدود (۷۰ درصد) نیز در قلمرو مناطق خشک و بیابانی قرار دارد. وجود چنین وسعتی از نواحی خشک و کویری و بیابانی در سطح جهان و ایران، لزوم توجه به پتانسیل‌های این مناطق در زمینه صنعت اکوتوریسم و ژئوتوریسم را ضروری می‌سازد. کویرها و بیابان‌های ایران دارای جاذبه‌ها و توانمندی‌های بسیاری است (مقصودی و عمادالدین، ۱۳۸۳، ۹۶) [۳].

در میان مناطق مختلف کشور، نواحی بیابانی و نیمه‌بیابانی ایران بیش از سایرین مورد غفلت و بی‌مهری واقع شده و همیشه بعنوان نواحی بی‌حاصل نام برده شده است. اما همین نواحی به ظاهر بی‌اهمیت دارای چنان جاذبه‌های طبیعی و انسانی و تاریخی هستند که در صورت شناساندن آنها به جوامع درون مرزی و برون مرزی، سرمایه‌گذاری در زمینه توریسم بیابانی و

تامین امنیت و امکانات رفاهی و تسهیلات مورد نیاز گردشگری می‌توان این نواحی ظاهرا بی‌ارزش را به منبعی پرارزش از لحاظ اقتصادی مبدل ساخت. (بررسی جاذبه‌های گردشگری دشت کویر - ولی شریعت پناه) [۱].

طراحی مجموعه اقامتی- گردشگری قصر بهرام با رویکرد بهره‌گیری از قابلیت‌های اکوتوریستی می‌باشد که از دو جهت مورد اهمیت نگارندگان قرار گرفته است. یک، مجموعه اقامتی- تفریحی برای ایجاد رفاه گردشگران. دو، شناساندن بخشی از جاذبه‌های جهانگردی بیابانی ایران به گردشگران داخل و خارج به منظور توسعه صنعت توریسم کشور ایران که از قطب‌های مهم گردشگری در جهان به شمار می‌رود و با برخورداری از سابقه‌ی دیرین تمدن و فرهنگ، طبیعت و شرایط اقلیمی گوناگون و عوامل دیگر، توانایی قرارگیری در جایگاه مناسب نقاط پر جاذبه گردشگری در سطح آسیا و بین‌المللی را دارا است.

۳- اهمیت و ضرورت پژوهش

اهداف پژوهش شامل ۴ بخش می‌باشد:

۳-۱- **اهداف نظری** که شامل: ۱- تلاش برای شناسایی و ثبت جاذبه‌های گردشگری در فهرست آثار ملی و جهانی برای

شناخت بیشتر مردم و شناخت جاذبه‌های اکوتوریستی و ایجاد مراکز گردشگری تفریحی با توجه به پتانسیل‌های سایت پارک ملی کویر.

۲- شناساندن جاذبه‌های طبیعی و انسانی و تاریخی منطقه به جوامع درون مرزی و برون مرزی.

۳- توسعه و بهبود راه‌های دسترسی به منطقه جهت استفاده بهینه از قابلیت مناسب دسترسی.

۴- بهبود مدیریت و برنامه‌ریزی در برنامه توره‌های کویرنوردی با استفاده از افراد متخصص و راهنمایان محلی.

۵- به کارگیری مدیریت شایسته و کارآمد در برنامه‌ریزی گردشگری برای افزایش سرمایه‌گذاری در بستر گردشگری.

۶- احیا و مرمت آثار باستانی و تاریخی پارک ملی کویر در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی.

۷- دستیابی به اصول و ضوابط بهینه مجموعه اقامتی- گردشگری.

۳-۲- **اهداف شناختی** که شامل: ۱- شناخت عوامل و محدودیت‌های محیطی.

۲- شناخت تجارب علمی و نظری موجود مرتبط با ماهیت پژوهش.

۳-۳- **اهداف تبیی** که شامل: ۱- افزایش جذب توریسم طبیعت.

۲- درآمدزایی برای ساکنین کویر و حاشیه کویر

۳-۴- **اهداف کاربردی** که شامل: ۱- توسعه صنعت گردشگری و جهانگردی و اهمیت منافع اقتصادی آن.

۲- ایجاد اشتغال برای مردم این مناطق و جلوگیری از مهاجرت ساکنین کویر.

۳- ایجاد زیرساخت‌ها و برنامه‌ریزی‌ها جهت شناسایی جاذبه‌های منطقه.

۴- ایجاد اقامتگاه‌ها و کمپینگ‌های ویژه گردشگری با توجه به وضعیت کویری منطقه به منظور بهره‌گیری بهتر از توان‌های محیطی

۵- تنوع بخشی به امکانات، فعالیت‌ها و خدمات توریستی به منظور جلب رضایت و جذب بیشتر گردشگران

۶- تشکیل فعالیت‌های ویژه از طرف سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در اماکن کویری در جهت جذب و اطمینان خاطر بیشتر گردشگران

۷- تقویت سیستم حمل و نقل در منطقه پارک ملی کویر و افزایش سرویس ایاب و ذهاب کویر به عنوان مقصد پویای گردشگری

۴- فرضیات تحقیق

- ۱- این امکان وجود دارد که باتوجه به جاذبه‌های موجود در نواحی کویری و بیابانی، اکوتوریسم یا طبیعت‌گردی یکی از موارد در راستای توسعه جذب گردشگر درون‌مرزی و برون‌مرزی است و با توجه به محرومیت این مناطق و به ویژه روستاها، این صنعت می‌تواند تبدیل به ابزاری در جهت ایجاد اشتغال مردم این مناطق و جلوگیری از مهاجرت روستاییان شود.
- ۲- این امکان وجود دارد که دست‌آوردهای گذشتگان در طراحی مجموعه‌های اقامتی بین‌راهی چون کاروانسراها و... در طراحی مجموعه‌های اقامتی- گردشگری بین‌راهی کاربرد داشته باشد.
- ۳- این امکان وجود دارد تا با طراحی مجموعه‌های اقامتی- گردشگری رتبه ایران را در صنعت گردشگری و جذب توریست به رتبه‌های موفق دو رقمی رساند.
- ۴- این امکان وجود دارد تا با احداث مجموعه‌های اقامتی- گردشگری زمینه توسعه پایدار فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی را در منطقه فراهم ساخت.

۵- پیشینه تحقیق

از جمله پژوهش‌های مرتبط با این موضوع می‌توان از (رخشانی نسب و ضرابی (۱۳۸۸)) در مقاله چالش‌ها و فرصت‌های توسعه اکوتوریسم در ایران با استفاده از روش توصیفی- تحلیلی که در آن نگارندگان در پی شناخت موانع موثر در جذب طبیعت‌گرد و آرایه راهکارهای مناسب برای توسعه اکوتوریسم می‌باشند و به این نتیجه دست یافتند که چالش‌های فراوانی در صنعت اکوتوریسم کشور می‌باشد، به گونه‌ای که هر ساله ۹۰ دلار از سهم تولید ملی هر خانوار ایرانی برای رونق توریسم و اکوتوریسم به بازار جهانی توریست پرداخت می‌شود درحالی که از این بازار سهم اندکی به ایران اختصاص می‌یابد. (امیر احمدی و همکاران (۱۳۹۱)) در مقاله تعیین پتانسیل‌های اکوتوریسم کویر مزیان سبزوار، با استفاده از مدل SWOT و ارزیابی و تحلیل پتانسیل‌ها و تنگناهای توسعه اکوتوریسم در کویر مزیان و استفاده از روش توصیفی- تحلیلی، این نتیجه حاصل شد که شرایط مطلوبی برای توسعه گردشگری در کویر مزیان وجود دارد و نبود زیرساخت‌ها و امکانات از موانع توسعه اکوتوریسم پایدار است. منوچهر جهانبان- ابتهال زندی (۱۳۸۹) در مقاله بررسی پتانسیل‌های اکوتوریسم مناطق کویری و بیابانی استان یزد به این نتایج دست یافتند که با توجه به جاذبه‌های موجود در این مناطق، اکوتوریسم یا طبیعت‌گردی یکی از موارد در راستای توسعه جذب گردشگر است و با توجه به محرومیت این مناطق، به ویژه روستاها به جهت فرارگیری آنها در نواحی کویری و بیابانی این صنعت می‌تواند تبدیل به ابزاری در راستای ایجاد اشتغال مردم این مناطق و جلوگیری از مهاجرت روستاییان شود و این خود در دراز مدت باعث ایجاد انگیزه در جهت حفاظت از این اکوسیستم غنی بیابانی و جلوگیری از چرای مفرط و بوته‌کشی در مناطق و نواحی حساس به علت نآشنایی با مزایای این مناطق می‌شود. اکوتوریسم در مسیر ارتقای فرهنگی و خودباوری مردم مناطق خشک و عاملی در جهت توسعه پایدار منطقه نیز به شمار می‌رود.

وی کارسون و بروس پرودیکس (۲۰۰۷) در مقاله خود با نام «در ماشین‌گردی به عنوان انگیزه‌ای برای گردشگری کویر در استرالیا» به بررسی یکی از انواع گردشگری کویر یعنی، توریسم ماشین‌گردی در مناطق کویر مرکزی استرالیا پرداخته‌اند. در این مقاله، آمار و ارقامی با هدف نشان دادن گسترش توریسم با ماشین در نواحی کویری در استرالیا ارائه شده است. بروز (۱۳۸۴) در تحقیق خود با عنوان «بررسی توان‌های گردشگری کویرهای ایران» به بررسی توان‌های کویرهای ایران در جذب گردشگر با روش بررسی توصیفی و تحلیلی پرداخته است. کویرهای ایران با داشتن ویژگی‌های طبیعی منحصر به فرد (تپه‌های ماسه‌ای، نمک‌ها...) همچنین تاثیر معماری بناها از کویر و فرهنگ مردم ساکن در حاشیه خود، توان گردشگری فراوانی در زمینه اکوتوریسم گردشگری تفریحی، گردشگری ورزشی و گردشگری فرهنگی دارند.

۶- تعاریف مرتبط با پژوهش (مبانی نظری)

۱-۶ معرفی گردشگری بر پایه طبیعت یا طبیعت‌گردی

طبیعت به دو بخش جاندار و بی‌جان تقسیم می‌شود. صنعت گردشگری بر پایه طبیعت اصطلاح متداولی در کشورهای غربی است و می‌توان آن را معادل فارسی طبیعت‌گردی دانست. آن قسمت از طبیعت‌گردی را که مربوط به طبیعت زنده است،

اکوتوریسم (بوم-گردشگری) و قسمت دیگری از طبیعت‌گردی را که شامل شناخت و لذت بردن از پدیده‌های طبیعت غیرزنده است، ژئوتوریسم (زمین-گردشگری) می‌نامند (University of Dortmund, 2000) [5].

۶-۲- بوم – گردشگری (اکوتوریسم)

صنعت بوم-گردشگری از تلفیق علوم زیست‌شناختی و بوم‌شناختی با گردشگری نتیجه می‌شود. شناخت و لذت از دنیای حشرات، شناخت گیاهان دارویی و کمیاب، شناخت انواع درختان کمیاب، شناخت انواع ماهی‌ها و موجودات دریایی، غواصی به منظور شناخت و تفریح، شناخت و لذت بردن از محیط زیست پرندگان، شناسایی انواع بومی و مهاجر و نیمه‌مهاجر پرندگان، شناخت خزندگان و دوزیستان، شناخت پوشش‌های گیاهی و اقلیم‌های متفاوت در ارتفاعات مختلف و همچنین عکاسی و راهپیمایی به قصد تفریح در تک تک موارد فوق و تلفیق آن با گردشگری به تولد زیربخش‌هایی از صنعت بوم گردشگری انجامیده است که آن را به نام‌های توریسم حشرات، گیاهان، جانوران، شکار و ماهیگیری، غواصی، پرندگان و ... می‌نامند (University of Dortmund, 2000) [5].

۶-۳- قصر بهرام

قصر بهرام در ۱۵۳ کیلومتری جنوب تهران و بر سر راه جاده سنگی قدیمی و کاروانروی کویری اصفهان- کاشان- گرمسار قرار دارد، که از گرمسار به مازندران و خراسان منتهی می‌شود. این جاده در طول مسیر خود از کاروانسرای عین الرشید تا گرمسار به جاده سنگفرش معروف است. کاروانسرای عین الرشید در ۴ کیلومتری جنوب غربی کاروانسرای قصر بهرام واقع شده است. قصر دارای چهار برج بلند و نیم دایره و دو دروازه شمالی و جنوبی است. سنگ بزرگ و یک تکه‌ای بر سردر ورودی شمالی آن است، دو اتاقک در دو طرف این سردر وجود دارد که به احتمال فراوان خانه بوده است.

۷- جهانگردی و گردشگری

لغت گردشگری یا Tourism از کلمه Tour به معنای گشتن گرفته شده است؛ این کلمه ریشه در لغت لاتین *Turnus* به معنای دورزدن، رفت و برگشت بین مبدا و مقصد و چرخش دارد (حیدری، ۱۳۸۷:۹) (رحیمی و رنجبر دستنایی، ۱۳۹۱:۱۰) [۴]. مفهوم گردشگری نوین همگام با توسعه انقلاب صنعتی در انگلیس و نیز با گسترش وسایل نقلیه شخصی در اواسط قرن نوزدهم به بعد گسترش یافت (Davenport, ۲۰۰۶:۲۸) [۴]. در فرهنگ‌های لغت فارسی، این عبارات در وصف گردشگر آمده است: جهانگردنده، آنکه در افطار عالم بسیار سفر کند و سیاح کسی که در شهرها و کشورهای دیگر سیاحت کند (کاظمی، ۱۳۸۵:۲۱). گردشگری در یک فضای جغرافیایی شکل می‌گیرد و در واقع این فضا به عنوان هسته مرکزی گردشگری عمل می‌نماید. (سجادیان و مهیار سجادیان، ۱۳۹۰:۶۰) [۴].

سازمان بین‌المللی جهانگردی (W.T.O) وابسته به سازمان ملل متحد، توریسم یا جهانگردی را گردش کوتاه یا بلندمدت به شرط بازگشت به محل سکونت اولیه خود تعریف کرده است و بر این اساس «جهانگرد» کسی است که بدون مقصد اقامت دائمی در جایی به نیت تفریح، ورزش، زیارت، مطالعه و بررسی، انجام امور فرهنگی، هنری و تجاری و جز آن به کشورهای دیگری سفر کند و بیش از یک شب در آنجا اقامت گزیند.

جهانگرد یا گردشگر *Tourist* بازدید کننده‌ای است که به کشوری غیر از محل اقامتش سفر می‌کند و حداقل یک شب و حداکثر یکسال در آنجا اقامت می‌کند و مقصود اصلی‌اش از بازدید فعالیتی است که در ازای آن از کشور مقصد، مزدی دریافت نمی‌کند و به منظوره‌های زیر صورت می‌گیرد.

الف -- تفریحات و تعطیلات

ب - تجارت، اجلاس، گردهمایی، مأموریت و مسافرت‌های تشویقی

ج - مطالعه و معالجه ترانزیت

۸- اکوتوریسم

اکوتوریسم (طبیعت گردی)

اکوتوریسم از دو واژه اکولوژی و توریسم حاصل آمده است. اکولوژی شاخه‌ای از بیولوژی است که به بررسی عادات موجودات زنده، مخصوصاً رابطه آنها با محیط زندگی می‌پردازد. به عبارت دیگر، اکولوژی علم روابط میان جانداران و محیط آنهاست و در هر حال، اکوتوریسم عبارت است از مسافرت مسئولانه و هدفمند در طبیعت به نحوی که از محیط حفاظت شود و به رفاه مردم بومی خدشه وارد نیاید که برابر آخرین تعاریف موجود سازمان جهانی جهانگردی و سایر سازمانهای بین‌المللی مرتبط توافق نموده‌اند.

مفهوم اکوتوریسم، برای انعکاس انواع توریسم که در آن انگیزه اصلی و مهم توریست‌ها، مشاهده طبیعت و درک ارزش‌های واقعی آن، و انجام فعالیت‌هایی که در آن فعالیت‌ها، توریست‌ها به نوعی در حفاظت محیط زیست مشارکت می‌نمایند به گونه‌ای که این فعالیت‌ها کمترین میزان اثرات منفی را بر محیط طبیعی و میراث فرهنگی داشته باشد.

اکوتوریسم یا طبیعت‌گردی کوتاه شده واژه (Ecological Tourism) است که گرایشی نو و پدیده‌ای نسبتاً تازه در صنعت گردشگری است. تعاریف و دیدگاه‌های متنوعی درباره‌ی اکوتوریسم وجود دارد. بر اساس نظر دی. آ. فنل (۱۳۸۵)، از کارشناسان برجسته گردشگری، تاکنون بیش از ۸۰ تعریف از اکوتوریسم ارائه شده که هر یک از آنها به جنبه‌های خاصی از این موضوع پرداخته‌اند. به طور کلی در سال‌های نخستین در مقایسه با گردشگری فرهنگی، و در واقع به طور عمده گردشگری شهری، اکوتوریسم به آن بخش از گردشگری اطلاق می‌شود که برای استفاده و کشف جاذبه‌های طبیعت، در بیرون از سرزمین‌های شهری، یعنی در سرزمین‌های روستایی، ییلاق‌ها، مزارع، جنگل‌ها، بیشه‌زارها، کنار رودخانه‌ها و نهرها و به عبارتی در دامان طبیعت متمرکز بود. بنابراین آن را (گردشگری در طبیعت) یا (طبیعت‌گردی) نامیدند. هکتور سبالوس، لاکورین یکی از اولین کسانی است که در دهه ۱۹۸۰ برای اکوتوریسم تعریف مشخصی ارائه کرده است. وی می‌گوید: «اکوتوریسم یعنی مسافرت به نواحی طبیعی تقریباً دست نخورده با هدف مطالعه، تحسین و لذت از مناظر طبیعی، گیاهان وحشی و همچنین نمودهای فرهنگی گذشته و حال مردم بومی است» (امینیان و همکاران، ۱۳۹۱: ۴) [۴]. در سال ۱۹۹۱، جامعه بین‌المللی اکوتوریسم که در گذشته با نام جامعه اکوتوریسم شناخته می‌شد، اکوتوریسم را این گونه تعریف کرد: اکوتوریسم عبارت است از مسافرت مسئولانه و مبتنی بر اصول پایدار به نواحی طبیعی به منظور بهره‌گیری معنوی و ارضای نیازهای روحی و روانی به گونه‌ای که با شناخت و کسب آگاهی و احترام به نظام ارزش‌های مردم محلی توأم باشد و به محافظت از نواحی طبیعی و ارتقاء رفاه جامعه میزبان کمک کند (زاهدی، ۱۳۸۵: ۹۰) [۴].

اکوتوریسم از دیدگاه سازمان جهانی جهانگردی دارای مشخصات چهارگانه زیر است:

- ۱- وابسته به طبیعت باشد.
 - ۲- از لحاظ اکولوژیک پایدار باشد و به عبارتی کمترین آسیب و اثرات سوء را برای طبیعت داشته باشد.
 - ۳- آموزش و آرایه ارزش‌های منطقه مورد بازدید، عنصر اصلی آن بازدید باشد.
 - ۴- جوامع محلی و میزبان در آن مشارکت داشته باشند.
- (تدوین سند ملی توسعه و مدیریت طبیعت‌گردی، ۱۳۸۶) [۴].

۸-۱- اصول اکوتوریسم

- به حداقل رساندن اثرات بر طبیعت و فرهنگ محل مورد نظر (مورد بازدید).
- آموزش گردشگران در مورد اهمیت حفاظت از طبیعت.
- درآمد‌های مستقیم برای حفاظت و مدیریت مناطق حفاظت شده.
- تاکید بر کار پرمسئولیتی که در همکاری با مردم و صاحب‌منصبان محلی اداره می‌شود برای نشان دادن نیازهای محلی و منافع حفاظت.
- کوشش برای افزایش منافع اقتصادی برای کشور میزبان، جوامع محلی ساکن در پیرامون مناطق حفاظت شده و مناطق طبیعی.

- تاکید بر نیاز بخش توریسم منطقه‌ای برای طراحی برنامه‌های مدیریت بازدیدکننده برای مناطق طبیعی یا مناطقی که به عنوان مقاصد زیست محیطی تعیین می‌شوند.
- تکیه بر زیرساختی که در تطبیق با محیط زیست، کاهش استفاده از سوخت‌های فسیلی، حفظ گیاهان و حیات وحش و در ترکیب با محیط‌زیست فرهنگی و طبیعی توسعه یافته است.
- تلاش برای اطمینان از اینکه توریسم از تغییر قابل قبول محدودیت‌های اجتماعی و زیست‌محیطی تعیین شده توسط محققان با همکاری ساکنان محلی فراتر نمی‌رود.
- تاکید بر انجام مطالعاتی که بر موضوعات اجتماعی و زیست‌محیطی پایه‌ریزی شده‌اند و استفاده از برنامه‌های نظارتی بلندمدت برای بررسی اثرات اکوتوریسم و کاهش اثرات منفی آن (امینیان و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰) [۴].

۹- معرفی اکوتوریسم ایران

ایران از نظر ویژگی‌های طبیعی و جاذبه‌های اکوتوریستی از موقعیت ممتاز و کم‌نظیری در بین کشورهای جهان برخوردار است. وجود رشته کوه‌های البرز و زاگرس در شمال و غرب کشور به عنوان مانعی در برابر توده‌های هوای مرطوب دریای خزر و دریای مدیترانه و دریای سرخ، باعث شده تا رطوبت توده‌های مذکور در دو طرف رشته کوه‌های البرز و زاگرس به نسبت یکسانی توزیع نشده و در نتیجه بخشی از کشور از رطوبت و بارش کافی برخوردار بوده و برعکس قسمت اعظم آن با خشکی هوا و گسترش نواحی بیابانی مواجه باشد. چنین ویژگی اقلیمی طیف وسیعی از پدیده‌های جذاب طبیعی را برای اکوتوریست‌ها به ارمغان آورده‌است. علاوه بر این سایر ویژگی‌های طبیعی کشور بویژه ساختار زمین‌شناسی آن به گونه‌ای است که در کنار هزاران جاذبه طبیعی، می‌تواند جاذب طبیعت‌گران ماجراجو باشد (رخشانی نسب و ضرابی، ۱۳۸۸: ۶) [۴]. وجود چشم‌اندازها و مناظر زیبای طبیعت در ایران مانند سواحل دریاها، دریاچه‌ها، تالاب‌ها، جزایر، بیشه‌زارها و نقاط سرسبز و خرم، گیاهان وحشی، جنگل‌ها، پارک ملی، نواحی تفرجگاهی، مناطق کوهستانی و بیلاقی، پتانسیل‌های ورزشی- تفریحی مانند غارپیمایی، کوه‌نوردی، کاوش‌های زمین‌شناسی، پیاده‌روی در طبیعت، شنا، قایقرانی، ماهیگیری و استفاده از غذاهای دریایی، جاذبه‌های موثر در درمان مانند چشمه‌های آب‌معدنی و حتی مناطق بیابانی و کویری، از کانون‌ها و جاذبه‌های توریست‌پذیر این نوع از جهانگردی است (رضوانی، ۱۳۸۲) [۴].

اگرچه ایران از نظر وجود کانون‌های فرهنگی و تاریخی در زمره ده کشور اول دنیا محسوب می‌شود اما باید به خاطر داشت که ویژگی سرزمینی آن نیز دارای جنبه‌های فراوانی است به نحوی که نمی‌توان از اکوتوریسم و ژئوتوریسم آن به سادگی گذشت (امینیان و همکاران، ۱۳۹۱: ۵) [۴].

۹-۱- دامنه نوردی

دامنه نوردی طبق تعریف برخی مجامع جهانی، همچون مرکز اطلاعات سیاحتی آمریکا معادل طبیعت‌گردی (NatureTourist) تعبیر می‌شود شامل زیرشاخه‌هایی همچون دیدار از حیات وحش، دیدار از چشم‌اندازها و آثار طبیعی، آموزش و پژوهش در طبیعت و سفرهایی است که صرفاً به منظور تفرج در طبیعت و استفاده از آن برای تغییر حال و هوای زندگی روزمره انجام می‌شود. هفت پارک ملی مجموعه‌ای از آثار طبیعی ملی، ۳۴ پناهگاه حیات وحشی، ۹۳ منطقه حفاظت شده، افزون بر سیصد شکارگاه رسمی و غیررسمی، ۵۰ دریاچه داخلی شامل ۱۸ تالاب بین‌المللی، دو پهنه کوهستانی با مسافت تقریبی بیش از ۵۰۰ هزار کیلومتر مربع، نزدیک به یکصد هزار کیلومتر مربع پهنه جنگلی، مناطق بیلاقی پهنه‌های بیابانی، غارهای بزرگ کشور، چشمه‌های معدنی و نیز گونه‌های بی‌نظیر گیاهی و جانوری.

۹-۲- شکار و صید

بیش از یکصد شکارگاه بزرگ در ایران وجود دارد که برخی از آنها همچون مجموعه مناطق حفاظت‌شده جاجرود، از شهرت جهانی برخوردارند. گونه‌های اصلی قابل شکار در این شکارگاه‌ها عبارتند از: قوچ، کل، مرال، آهو، پلنگ، خرس، گرگ، گراز، میش، بز، روباه، خرگوش، تشی، قرقاول، کبک، دراج، تیهو، هوبره، غاز، مرغابی و اردک. پراکنش شکارگاه‌ها در مناطق مختلف کشور متناسب بوده و تقریباً اغلب استان‌ها را در برمی‌گیرد. ۵۰ دریاچه و تالاب داخلی و نیز تمامی رودخانه‌های کشور

ماهگیری صورت می‌گیرد و تالاب‌های ایران همچنین سالانه پذیرای میلیون‌ها پرنده کوچنده نیز هستند که امکان بهره‌برداری‌های اقتصادی برای صید شماری از این‌گونه پرندگان را نیز فراهم می‌کند.

۹-۳- توریسم مردم شناسی (از منظر اکوتوریسم)

برخی از جاذبه‌های مردم شناسی همچون توریسم کوچ، روستاگردی و آداب و رسوم و ... در دل قطب‌های طبیعی قرار دارند و برآوردها نشان می‌دهد که اغلب متقاضیان شرکت در تورهای کوچ، روستاگردی و نیز حضور در مراسم بومیان دورافتاده طبیعت‌گردان هستند و در اکوتوریسم آن بخشی از جاذبه‌های مردم‌شناسی قابل توجه هستند که در وهله اول حاصل انطباق انسان با محیط طبیعی پیرامون او بوده و به عنوان جاذبه سیاحتی صرفاً در ترکیب با خاستگاه طبیعی آنها هویت می‌یابند. کوچ‌نشینی برای بهره‌گیری از مراتع و چراگاه‌های متفرق و پراکنده، در اقلیم چهار فصل ایران، زادآوری طبیعی هر منطقه با تغییر فصل، دگرگون می‌شود. ساکنان فلات ایران از چهار هزار سال پیش به کوچ عمودی در طول سال رو آورده‌اند که به آنها امکان می‌دهد در فصل گرم از مراتع ییلاقی مناطق کوهستانی و در فصل سرد از مراتع قشلاقی دشت‌ها و جلگه‌ها استفاده کنند. نزدیک به نیمی از مردم ایران در نواحی روستایی زندگی می‌کنند. شیوه‌های معیشت و زندگی در بسیاری از روستاهای دوردست ایران منحصر به فرد بوده و به عنوان بخشی از نمایه‌های تمدن دیرپای ایرانی به شمار می‌آید. بسیاری از روستاها گذشته از آنکه خود جاذبه سیاحتی به شمار می‌آیند، منابعی برای تأمین نیازهای اقامتی و رفاهی طبیعت‌گردان نیز به شمار می‌آیند. بسیاری از آداب و رسوم نواحی بومی کشور بخشی از توانمندی‌های صنعت توریسم ایران به شمار می‌آید، اگرچه توریسم آداب و رسوم در ایران منحصر شده است به موارد معدودی همچون تورهای گلاب‌گیری قمصرکاشان و مراسم مشهداردهال، کوچ‌نشینی تقریباً در تمام ایران پراکنده‌اند، زاگرس بویژه زاگرس میانی مرکز ثقلی کوچندگان است. در شمال‌شرق عشایر کرد خراسان، در جنوب‌شرق بلوچ‌ها و در شمال‌غرب عشایر ایل‌سون که کوهستان‌ها را در سیطره خود دارند، نمادی از زندگی هم‌زیستی با طبیعت است.

۹-۴- ورزش‌های زمستانی:

براساس شاخص‌های اقلیمی احداث پیست‌های اسکی (وجود یک دوره سرد در یک منطقه کوهستانی که در آن طی مدت حداقل چهارماه عمق برف از ۵۰ سانتی متر هرگز کاهش نیابد) در سرتاسر رشته‌کوه زاگرس و بیشترین بخشی از رشته‌کوه البرز به‌ویژه بخش‌های مرکزی و غربی آن امکان ایجاد پیست‌های اسکی و گسترش ورزش‌های زمستانی وجود دارد. در این میان منطقه زاگرس مرکزی، فارس مرتفع، کهگیلویه و بویراحمد و چهارمحال و بختیاری با توجه به برخورداری از ارتفاع متوسط افزون‌بر دو هزارمتر فصل سرد طولانی که ماندگاری برف تا پیش از هشت ماه نیز به طول می‌انجامد، مطلوب‌ترین زمینه طبیعی برای گسترش ورزش‌های زمستانی فراهم است. غنای محیط طبیعی، چشم‌اندازهای بدیع جغرافیایی و نیز جاذبه‌های مردم شناسی منطقه موجب می‌شود که حتی بتوان این منطقه را از نظر توانمندی‌های بالقوه یکی از ایده‌آل‌ترین مناطق طبیعی جهان برای گسترش ورزش‌های زمستانی به شمار آورد. در حال حاضر در ایران فقط ۱۶ پیست اسکی وجود دارد که از میان آنها سه مجموعه دارای امکانات اقامتی (آبعلی، شمشک، دیزین) و پنج مجموعه نیز فقط دارای رستوران (دربندسر، کلپ نور توچال، تاریک‌دره همدان، پیام آذربایجان شرقی) هستند، هشت پیست دیگر حتی از حداقل امکانات رفاهی محرومند. پراکنش این پیست‌ها نیز اصلاً مطلوب نبوده و هفت‌تای آنها در کوهستان‌های مشرف به تهران واقع بوده و در منطقه مستعد زاگرس مرکزی فقط سه پیست (سپیدان فارس، دنا کهگیلویه و بویراحمد، و چلگرد چهارمحال و بختیاری) وجود دارد که از هیچ‌گونه امکانات اقامتی و رفاهی برخوردار نیستند.

۹-۵- ورزش‌های ساحلی و آبی:

به علت وجود رودخانه‌های متعدد در کشور و همچنین وجود دریای خزر در سواحل استان‌های مازندران و گیلان و سواحل خلیج فارس و دریای عمان برای ورزش‌های ساحلی و آبی از جمله شنا، قایقرانی، اسکی روی آب، غواصی و ... مورد توجه گردشگران بوده است. بالاخص دریای خزر که در نزدیکی تهران قرار دارد، همیشه مملو از توریست می‌باشد و رودخانه‌هایی که

از دامنه‌های سلسله جبال البرز سرچشمه گرفته مانند سفیدرود، رودخانه هراز، رودخانه تجن، ... و رودهای جنوبی که غالباً به خلیج فارس و دریای عمان می‌ریزند برای ورزش‌های آبی مورد استفاده علاقمندان قرار می‌گیرد.

۹-۶- طبیعت درمانی

استفاده از اثر شفابخش چشمه‌های آب‌گرم برای درمان برخی بیماری‌ها، قدمتی چند هزار ساله دارد. در سراسر جهان مناطقی که دارای چشمه‌های آب‌گرم حاوی املاح سفید هستند از جمله جاذبه‌های توریستی به شمار می‌آیند. شمار کیفیت و پراکنش چشمه‌های آب‌گرم در ایران نیز به گونه‌ای است که طبیعت درمانی با استفاده از آب‌های گرم طبیعی را به عنوان یکی از مهمترین منابع اکوتوریسم کشور معرفی می‌کند. اغلب چشمه‌های آب‌گرم ایران در دامنه‌های رشته‌کوه البرز قرار دارند. با این وجود شمار چشمه‌های آب‌گرم در دیگر نقاط کشور نیز جالب توجه است. جزء آن، برخی از انواع دیگر طبیعت درمانی، همچون لجن درمانی نیز در مناطقی از کشور همچون دریاچه ارومیه و دامنه‌های قله آتشفشانی تفتان در بلوچستان رواج دارد، یکی از معمول‌ترین شیوه‌های طبیعت درمانی در کشور ما همچنین استفاده از نگاهتگاه‌های ییلاقی است، برخی از این نگاهتگاه‌ها، همچون کلاردشت و جواهرده در مازندران، شاندرمن و دیلمان و ماسوله در گیلان، شاندیز در مشهد و سردشت در خوزستان از شهرت ملی برخوردارند.

۹-۷- کوهنوردی و غارگردی:

دو چین خوردگی زاگرس و البرز رشته‌کوه‌های بلندی را در شمال و غرب و جنوب کشور ایجاد کرده‌اند. اگرچه فلات ایران نسبت به سرزمین‌های کوهستانی شرق آن، هیمالیا، پامیر و تبت ارتفاع کمتری دارد، اما قله مرتفع کوهستانی ایران بویژه قله زاگرس مرکزی در شمار صد قله مرتفع جهان قرار داشته و نیز قله آتشفشانی دماوند بلندترین قله نیمکره غربی، از حدفاصل همین قله تا لبه شرقی آسیا در کشور چین است. در قاره‌های اروپا، آفریقا و امریکای شمالی و جنوبی قله‌ای مرتفع‌تر از دماوند وجود ندارد. قله‌های بخش زاگرس مرکزی (مجموعه دنا) نیز با ارتفاع افزون‌بر چهار هزار متر و با موقعیت طبیعی کم‌نظیر چشم‌اندازهای زیبایی را برای پرداختن به کوهنوردی عرضه می‌کنند. علم‌کوه در الموت قزوین با سه زبانه یخچال دائمی آن، دو قله آتشفشانی سهند و سبلان با مخروط‌های دریاچه‌ای و نیز قله مرتفع البرز مرکزی به دلیل غنای طبیعی و تنوع زیستی از دیگر جاذبه‌های عمده کوهنوردی در ایران به شمار می‌آیند. همچنین قله شیرکوه یزد به دلیل واقع بودن در گستره وسیع بیابانی که به آن موقعیتی همچون قله مشهور کلیمانجارو در آفریقا می‌بخشد، یکی از جاذبه‌های کوهستانی قابل توجه طبیعت ایران به شمار می‌آید. در ایران نزدیک به یکصد غار بزرگ وجود دارد که از قابلیت جذب سرمایه‌گذاری‌های اکوتوریستی برخوردارند. برخی از این غارها همچون کتله‌خور زنجان و علی‌صدر همدان از شهرت جهانی برخوردارند. در برخی از غارها همچون غار انسان‌های اولیه در استان هرمزگان نشانه‌هایی از انسان‌های نخستین وجود دارد و با توجه به جوانتر بودن زاگرس بیشتر غارهای بزرگ ایران در دامنه‌های این رشته‌کوه واقع هستند.

جدول ۱: جاذبه‌های اکوتوریستی ایران

قطب‌ها و جاذبه‌های مهم	فرعی زمینه	اصلی زمینه
قله‌های سهند و سبلان، دماوند، تفتان، علم‌کوه، الوند، بیستون، شیرکوه و غارهای علی‌صدر، کتله‌خور، دلیرجان	صخره‌نوردی، یخ‌نوردی، غارگردی، کایت سواری، تحقیق و پژوهش	غارگردی و کوه‌نوردی
مناطق کوهستانی مانند: البرز، زاگرس، مناطق مرکزی و جنوبی کشور	شکارچارپایان و پرندگان، ماهیگیری، تحقیق و پژوهش	شکار و صید

چشمه آب گرم سرعین، سراب، محلات، گرماب قوچان، آب گرم زنجان، اسک، لاریجان	آب درمانی، لجن درمانی، نقاهت گاه‌های سلافی	طبیعت درمانی
پارک ملی کویر، کاروان سراهای کویری (قصر بهرام، عین الرشید...)، کویر لوت و شهر خیالی لوت، مناطق بیابانی یزد	تورهای کاروان‌رو، اسکی و قایق سواری روی ماسه، تحقیق و پژوهش	بیابان گردی
پیست های اسکی ۱۶ گانه در ارتفاعات البرز و زاگرس	شنا، قایقرانی، اسکی روی آب، غواصی، ماهیگیری و برف نوردی	ورزش زمستانی
سواحل شمالی و جنوبی و دریاچه‌ها، رودخانه‌های مهم مانند کارون و سر شاخه‌های آن، زاینده رود، سفیدرود و ...	شنا، قایقرانی و اسکی، قایق سواری روی ماسه، تحقیق و پژوهش	ورزش های ساحلی آبی
عشایر کوچ‌رو (بختیاری، قشقایی، ایلی‌سون، لر، سنگسری و...) و روستاهای تاریخی	گردشگری کوچ، گردشگری آداب و رسوم، روستا گردی، تحقیق و پژوهش	مردم شناسی
مناطق حفاظت شده	دیدار از حیات وحش و تفریح و گذراندن اوقات فراغت	پارک های طبیعی و حیات وحش
ارتفاعات و دامنه‌های مختلف	دیدار از حیات وحش، دیدار از چشم‌انداز و آثار طبیعی، آموزش در طبیعت، تفریح	دامنه نوردی

جدول ۱-۲ (رضوانی، ۱۳۸۷: ۳۰۰)

۱۰- تاثیر اکوتوریسم بر کویرها

توریسم هم تاثیرات مثبت و هم منفی بر کویرهای میزبان دارد؛ مقدار و شدت این تاثیرات به وسیله دسته‌ای از فاکتورها مانند گسترش اماکن توریستی، انعطاف‌پذیری اکوسیستم‌ها، الگوها و میزان توسعه امکانات و همچنین اندازه کشور تعیین می‌شود. کشورهای توسعه نیافته تقریباً تاثیرات چشمگیرتری را روی محیط و فرهنگشان در نتیجه جذب توریست داشته‌اند که به مراتب بیشتر از کشورهای توسعه یافته بوده‌است. در شمار زیادی از این کشورهای کوچک، کویرهایی هستند که متکی به منابع طبیعی آب و هوا و مناظر جذاب برای جذب توریست‌ها هستند. اغلب خورشید، شن و آسمان به این کویرها یک حالت رقابتی برای فعالیت‌های توریسمی می‌دهند (محلاتی، ۱۳۹۰-۶۶) [۶]. این فعالیت‌ها در محیط‌های کویری متمرکز شده‌اند و سبب تغییراتی در محیط طبیعی می‌شوند. همچنین قابل ذکر است که صنعت توریسم اغلب یکی از عمده‌ترین تولیدکننده‌های ارز خارجی در این کشورهای کوچک است. بنابراین تعجبی ندارد که دولت این کشورها با ارتقای کمپ‌ها و امکانات توریستی و بخش‌های هوا و خاک سعی در افزایش جذب توریست به کویرهایشان داشته باشند. "ظرفیت یا حد در غیر پذیرفتنی" مفاهیمی هستند که در هنگامی که تاثیرات توریستی روی محیط و جامعه تجزیه شدند، به آنها رجوع می‌شود. هیچ کسی "آستانه ظرفیتی قابل اندازه‌گیری" که برای همه کشورها یا برخی کشورها مفید باشد را ندارد. در حالی که هیچ تعریف کلی از ظرفیت تحمل که همه موضوعات جامعه را در برگیرد، وجود ندارد و شدت توریست یا در اصطلاح تعداد توریست‌های وارد شده در هر کیلومتر مربع نشان‌دهنده فشار توریست در محیط فیزیکی یک کویر خواهد بود (برزو اصفهانی، ۱۳۸۹) [۶]. به منظور برنامه‌ریزی عاقلانه و نهادینه کردن توسعه پایدار در کویرها، در نظر گرفتن ملاحظات اجتماعی و فرهنگی امری اجتناب ناپذیر است. محیط کویرها به خاطر بافت سنتی‌شان، فرهنگ محلی، بافت معماری خاص و چشم‌اندازهای بکر سنتی از اهمیت

خاصی برخوردارند. بر این اساس در ادامه با توجه به تهیه طرح جامع برای هر کویر و تعیین اقتصاد غالب آنها بر اساس صنعت توریسم و گردشگری از نقطه نظر فرهنگی به بررسی فواید و آسیب های آن پرداخته شده است. اگر منافع اقتصادی توریسم به خوبی در منطقه کویر تقسیم گردد، آنگاه سطح زندگی مردم ارتقاء یافته و منجر به بهبود خدمات و امکانات اجتماعی می شود. امکان تبادل فرهنگی میان مردم محلی و گردشگران که این تبادل باعث می گردد از فرهنگ یکدیگر مطالبی بیاموزند و نسبت به آن احترام قائل شوند.

-احساس مردم محلی از تمجید و ارج گذاری توریست ها نسبت به فرهنگ خود.

-بالا بردن سطح رفاه عمومی در ساکنان بومی کویرها و دخیل کردن جوامع محلی در امور گردشگری.

-حفظ چشم اندازهای سنتی و محافظت از آثار تاریخی و باستانی.

-تقویت و حمایت خدمات محلی مانند حمل و نقل عمومی و مراقبت های بهداشتی و ایجاد امکانات و جاذبه های جدید همچون امکانات فرهنگی، مراکز تفریحی و ...

-ایجاد آگاهی بیشتر در زمینه اصطلاح فرهنگ های محلی، حرفه ها و هویت فرهنگی و افزایش نقش بیشتر زنان در کویرها. اماکن تاریخی و باستانی کویری و بیابانی عمدتاً به علت کم توجهی و نبود اعتبارات لازم جهت مرمت و نگهداری در حال تخریب و نابودی می باشند که در صورت توسعه صنعت گردشگری می توان انتظار داشت که از تخریب آثار تاریخی جلوگیری شده و اختصاص بودجه برای مرمت آنها توجیه اقتصادی پیدا کند.

۱۱- روش تحقیق

در این پژوهش، از روش تحقیق توصیفی و تحلیلی استفاده شده است. اطلاعات به سه شیوهی زیر قابل گردآوری هستند: روش میدانی، روش کتابخانه ای، روش اسنادی. استفاده از بانک های اطلاعاتی، شبکه های کامپیوتری و ماهواره ای و پایگاه های اینترنتی و مراکز نگهداری و ثبت اسناد و مدارک طبقه بندی شده و به طور کلی روش مورد نظر در این پژوهش برای گردآوری اطلاعات، از این روش ها استفاده شده است: ۱- استفاده از شیوه کتابخانه ای با موضوعات مرتبط و مترادف.

۲- استفاده از مجموعه مقالات منتشر شده که امکان پوشش مباحث تحقیق را داشته باشند.

۳- استفاده از آرشیوهای دانشگاهی و پایان نامه های مرتبط با موضوع تحقیق.

۴- استفاده از سیستم اطلاع رسانی با بهره گیری از شبکه اینترنت جهت دستیابی به مراجع دسته اول و عضویت در دانشگاه های مجازی خارج از کشور.

۵- بررسی نمونه های موردی در سطح کشورهای خارجی با ابزارهای مشاهده و مطالعه.

۱۲- موقعیت جغرافیایی پارک ملی و منطقه حفاظت شده کویر

پارک ملی در ۵۱ درجه و ۲۵ دقیقه الی ۵۳ درجه و ۴ دقیقه طول شرقی و ۳۴ درجه و ۱۷ دقیقه ای ۳۵ درجه و ۱۲ دقیقه عرض شمالی واقع شده و در غرب کویر مرکزی ایران و شرق دریاچه نمک قرار دارد و از لحاظ تقسیمات کشوری محدود به نواحی زیر است.

- دهستان به نام غرب از بخش حومه شهرستان ورامین (استان تهران).

- دهستان آراوان ریکا و قشلاق بزرگ از بخش حومه شهرستان گرمسار (استان سمنان).

- دهستان ابوزیدآباد از بخش حومه شهرستان کاشان (استان اصفهان).

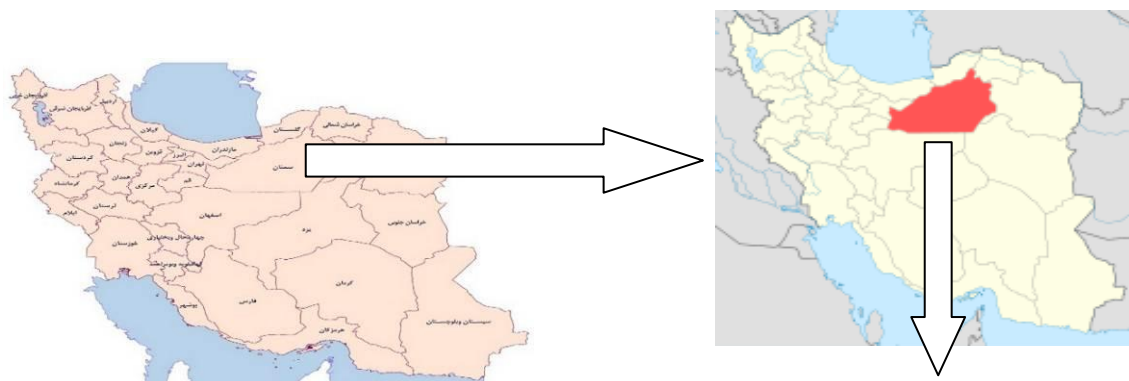
- دهستان قهرود از بخش حومه شهرستان قم (استان قم).

در ضمن پارک ملی کویر در فاصله ۵۰ کیلومتری جنوب شرق پایتخت قرار دارد که فاصله چندانی با پایتخت ندارد (سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۶۳: ۶) [۱].

۱۲-۱- پارک ملی کویر:

سازمان حفاظت محیط زیست پارک ملی را چنین تعریف می کند: پارک ملی به محدوده ای از منابع طبیعی کشور اعم از جنگل، مرتع، بیشه های طبیعی، اراضی جنگلی، دشت و آب و کوهستان اطلاق می شود که نمایانگر نمونه های برجسته ای از

مظاهر طبیعی ایران می باشد. و به منظور حفظ همیشگی وضع زندگی و طبیعی آن و همچنین ایجاد محیط مناسب برای تکثیر و پرورش جانوران وحشی و رشد رستنی ها در شرایط کاملاً طبیعی تحت حفاظت قرار می گیرند. فعالیت سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان تهران نیز مشخصات این پارک را چنین بیان می کند: پارک ملی کویر در ۵۰ کیلومتری جنوب شرقی تهران و در غرب کویر مرکزی ایران و شرق دریاچه نمک قرار دارد. اراضی مسطح این پارک با پوشش گیاهی کویری و نیمه کویری، زیستگاه پستاندارانی چون جبیر، آهو و گونه های با ارزشی چون یوزپلنگ و گورخر است. در ناحیه کوهستانی بخش شمالی پارک، کل و بز و قوچ و میش به سر می برند. پرنده گانی چون کبک و تیهو بومی این منطقه هستند ولی هر ساله پرنده گان مهاجری چون فلامینگو، آنقوت، سرسبز و خوکنا به آب بندهای این منطقه می آیند.

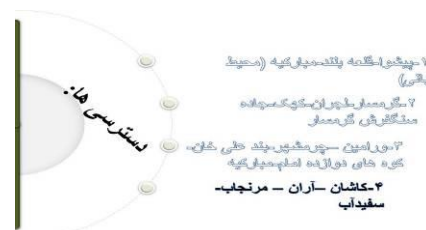

پهنه بندی استان سمنان

تصویر ۱: موقعیت و پهنه استان سمنان در کشور ایران

۱۳- محدوده مورد مطالعه کاروانسرای قصر بهرام

نمودار ترسیم دسترس ها، کاروانسرای قصر بهرام

تصویر ۲: نمایی از فضای داخل و خارج قصر بهرام

تصویر ۳: فضای داخلی قصر بهرام

۱۴- تجزیه و تحلیل یافته‌ها براساس تکنیک SWOT

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش جدول SWOT است که با استفاده از مدل تحلیلی، SWOT استراتژی‌های چهارگانه رقابتی و تهاجمی یا SO، تنوع یا ST، بازنگری یا WO و تدافعی یا WT را در راستای توسعه اکوتوریسم در مناطق کویری ارائه نماید.

جدول ۲: تحلیل عوامل داخلی تاثیرگذار بر جذب توریست در اقامتگاه اکوتوریستی به روش SWOT

نقاط قوت (S)	نقاط ضعف (W)
<p>وجود چشم‌اندازهای زیبا و منحصر به فرد</p> <p>وجود جاذبه‌های باستانی و تاریخی، طبیعی و تفریحی</p> <p>برخورداری از آثار فرهنگی و تاریخی منحصر به فرد</p> <p>آسمان زیبای شب در کویر</p> <p>امکان برگزاری تور رصد ستارگان و نجوم آماتور</p> <p>محیطی آرام و دور از آلودگی و شلوغی شهری</p> <p>وجود طبیعت بکر و دست نخورده</p> <p>وسعت و تنوع زیست گیاهی</p> <p>وجود امنیت در دسترسی‌های منطقه</p> <p>وجود آداب و رسوم فرهنگی در مراسم‌های مختلف شادی و عزاداری</p> <p>پتانسیل بالای کویر برای برگزاری ورزش‌های کویرنوردی و تور شترسواری</p>	<p>استفاده و بهره‌برداری نادرست از جاذبه‌های گردشگری منطقه</p> <p>نامناسب بودن امکانات دسترسی (جاده‌ها ...)</p> <p>کمبود کمپ و فضاهای عمومی برای اسکان مسافران</p> <p>کیفیت پایین امکانات خدماتی (رستوران و...)</p> <p>ضعف و فقدان اطلاع رسانی در زمینه گردشگری</p> <p>عدم سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در زمینه فعالیت‌های گردشگری</p> <p>عدم امکانات کافی آموزشی در خصوص فرصت‌های اکوتوریستی</p> <p>فراهم نبودن بستر و زیرساخت‌ها</p> <p>قرارگیری در معرض طوفان‌های کویری و ریزگردها</p> <p>کمبود منابع آبی</p>

جدول ۳: تحلیل عوامل خارجی تاثیرگذار بر جذب توریست در اقامتگاه اکوتوریستی به روش SWOT

فرصتها (O)	تهدیدها (T)
<p>روند رو به رشد فعالیت‌های گردشگری کویری</p> <p>افزایش توجه به حفظ جاذبه‌های شاخص گردشگری</p> <p>تلاش سازمان میراث فرهنگی کشور و استان برای حفظ جاذبه‌های گردشگری</p>	<p>ضعف مدیریتی در جهت توسعه فعالیت‌های گردشگری کویری در منطقه</p> <p>کم‌توجهی دولت به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در توسعه گردشگری</p> <p>عدم برگزاری تورهای مناسب مسافرتی به مناطق کویری توسط</p>

<p>افزایش آگاهی زیست محیطی جوامع بومی و محلی اشتغال‌زایی امکان ایجاد پایگاه نجوم و رصد ستارگان</p>	<p>آژانس‌ها فاصله و مسافت زیاد از مراکز بزرگ گردشگری اول کشور (اصفهان، شیراز، ...) ناشناخته ماندن جاذبه‌های کویری منطقه در سطح بین‌المللی عدم انگیزه و علاقه در گردشگران برای بازدید از مناطق کویری فقدان راه‌های ارتباطی مناسب کمبود منابع آب قرارگرفتن در معرض طوفان‌های کویری و ریزگردها</p>
--	---

۱۵- بحث و تحلیل نتایج و استخراج راهبردی استراتژیکی بر اساس تکنیک SWOT

ماتریس SWOT با مقایسه نقاط قوت و ضعف، تهدیدها و فرصت‌ها، چهار نوع راهکار و راهبرد ارائه می‌نماید که از تقابل عوامل داخلی و خارجی شکل می‌گیرد و با فهرست نمودن این عوامل می‌توان پتانسیل‌های بالقوه و بالفعل موجود در منطقه مورد مطالعه را بررسی نمود. براساس نتایج بدست‌آمده از این ماتریس چهار نوع استراتژی رقابتی/تهاجمی (SO)، تنوع‌پذیری (ST)، بازنگری (WO) و تدافعی (WT) جهت تحلیل کلیه عوامل استراتژیک (فرصت‌ها، تهدیدها، نقاط قوت و نقاط ضعف) در بررسی پتانسیل‌های پارک ملی کویر ایران مطرح نموده و در ادامه به راهکارهای موجود در هریک از استراتژی‌ها دست خواهیم‌یافت.

استراتژی SO حاکی از مطلوب‌ترین وضعیت و حرکت می‌باشد. این وضعیت ایده‌آل که با اتکا به آن می‌توان از تمامی نقاط مثبت، مزیت‌ها و شایستگی‌ها برای به حداکثر رساندن موقعیت‌ها، تقاضاها و فرصت‌ها استفاده نمود. هدف از استراتژی ST حداکثر بهره‌مندی از نقاط قوت و مزیت‌های درونی در جهت مقابله با تنگناها، تهدیدها و آسیب‌زنده‌های محیطی و به حداقل رساندن آنهاست. هدف از استراتژی WO کاستن و به حداقل رساندن نقاط ضعف و جنبه‌های آسیب‌پذیر و به حداکثر رساندن فرصت‌ها، موقعیت‌ها و تقاضاهاست. هدف از استراتژی WT به حداقل رساندن جنبه‌های آسیب‌پذیر و نقاط ضعف، همچنین تهدیدها و تنگناهای خارجی می‌باشد. این حالت که نگران‌کننده‌ترین وضعیت استراتژیک می‌باشد، نیاز به ارزیابی‌های مجدد، اصلاح و تقویت ساختار، عملکرد، اهداف و سیاست‌های استراتژیکی موثر دارد.

جدول ۴: راهبردهای منطقه‌ای

<p>پیشنهاد</p>	<p>راهبرد</p>
----------------	---------------

<p>برنامه‌ریزی برای افزایش جذب گردشگر از کشورهای دیگر و نتیجتاً افزایش سرمایه‌گذاری‌ها در سایر زمینه‌ها استفاده از ویژگی‌های منحصر به فرد آسمان شب در کویر جهت ایجاد پایگاه‌های نجوم آماتور برای گردشگران کویر تقویت و افزایش ارائه امکانات در منابع گردشگری با اهمیت ملی و بین‌المللی کویر توسعه فضاهای تفریحی و سرگرمی از طریق توسعه جاذبه‌های اکوتوریستی به عنوان بستر مناسب و مکمل گردشگری برای افزایش مدت زمان اقامت گردشگر به ویژه گردشگران خارجی در کویر احداث پایگاه‌های سلامت با امکانات مورد نیاز جهت توسعه توریسم درمانی (تمدد اعصاب، شن درمانی، ماسه درمانی، ...) ایجاد اقامتگاه‌ها و کمپینگ‌های ویژه گردشگری با توجه به وضعیت کویری منطقه به منظور بهره‌گیری بهتر از توان‌های محیطی مطالعات امکان‌سنجی مناطق گردشگری کویر جهت استفاده صحیح از ظرفیت‌ها ایجاد و توسعه و تجهیز کمپینگ‌های رصد ستارگان سرمایه‌گذاری جهت ایجاد زیرساخت‌های توریسم منطقه</p>	<p>راهنمادهای رقابتی ته‌اجمی (SO)</p>
<p>ایجاد اقامتگاه‌ها و کمپینگ‌های ویژه گردشگری با توجه به وضعیت کویری منطقه به منظور بهره‌گیری بهتر از توان‌های محیطی تنوع بخشی به امکانات، فعالیت‌ها و خدمات توریستی به منظور جلب رضایت بیشتر گردشگران تشکیل فعالیت‌های ویژه از طرف سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در اماکن کویری در جهت جذب و اطمینان خاطر بیشتر گردشگران ظرفیت‌پذیری و تعیین حد مطلوب تراکم جمعیت در مکان‌های مختلف توریستی در کویر در جهت کاهش فشار و تراکم بیش از حد به این مکان‌ها و جاذبه‌ها و جلوگیری از بین رفتن و تخریب آنها تقویت حمل و نقل در درون منطقه پارک ملی کویر و افزایش سرویس ایاب و ذهاب به سوی آن به عنوان مقصد پویای گردشگری</p>	<p>راهنمادهای تنوع‌پذیری (ST)</p>
<p>تلاش برای شناسایی و ثبت جاذبه‌های گردشگری در فهرست آثار ملی و جهانی برای شناخت بیشتر مردم و شناخت جاذبه‌های اکوتوریستی و ایجاد مراکز گردشگری تفریحی با توجه به توان‌های سایت پارک ملی کویر توسعه و بهبود راه‌های دسترسی به منطقه جهت استفاده بهینه از قابلیت مناسب دسترسی بهبود مدیریت و برنامه‌ریزی در برنامه توره‌های کویرنوردی با استفاده از افراد متخصص و راهنمایان محلی به کارگیری مدیریت شایسته و کارآمد در برنامه‌ریزی گردشگری برای افزایش سرمایه‌گذاری در بستر گردشگری احیا و مرمت آثار باستانی و تاریخی پارک ملی کویر در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی</p>	<p>راهنمادهای بازنگری (WO)</p>
<p>مشارکت‌دادن مردم منطقه در طرح و برنامه‌های زیست‌محیطی جهت آموزش و حفظ ارزش‌های کویر آگاهی بخشیدن به گردشگران درباره‌ی ارزش‌های زیست‌محیطی کویر جهت حفاظت از آن انجام تبلیغات و شناساندن جاذبه‌های مربوط به پارک ملی از طریق رسانه‌های ملی و محلی و تابلوهای راهنمای گردشگری ارتقاء توانایی سازمان‌های محلی مرتبط در اداره امور گردشگری منطقه بهبود وضعیت زیرساخت‌ها و امکانات مرتبط با گردشگری تدوین برنامه‌های جامع در زمینه آموزش مردم اعطای تسهیلات ویژه به آژانس‌های برگزارکننده توره‌های کویرنوردی</p>	<p>راهنمادهای تدافعی (WT)</p>

۱۶- نتیجه گیری

با توجه به اینکه ضعف تسهیلات و خدمات موجود در یک منطقه در ارتباط با گردشگری می تواند موضوعی مشکل ساز باشد، برای کویرها که دارای توانها و جاذبه های متعدد برای توسعه صنعت گردشگری هستند، توسعه این صنعت می تواند بسیار راهگشا باشد. اما کسب این مزایا و مطلوبیتها، زمانی امکانپذیر است که بستر مناسب آن یعنی نهادهای مدنی و زیرساخت های اجتماعی نیز فراهم شده باشد. همچنین قبل از هرگونه برنامه ریزی و اجرای طرح های تدوین شده، داشتن آمار و اطلاعات از ویژگی های گردشگران ضرورتی اجتنابناپذیر است. بنابراین استفاده از مواهب گردشگری جز با فراهم کردن بستر مناسب توسعه گردشگری امکانپذیر نیست؛ از اینرو شناسایی جاذبه ها در مرحله اول و برنامه ریزی برای توسعه آنها در مراحل بعدی، امری ضروری به نظر می رسد. در عین حال برای رسیدن به بهترین راهبردها در امر گردشگری، همکاری لازم در بخش های تحقیقات، اطلاع رسانی، توسعه محصول، منابع انسانی، بازاریابی و نظارت بر اجرای قوانین لازم و ضروری است. به عبارتی دیگر با توجه به تأثیر شگرف گردشگری در زمینه های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در جوامع امروز، باید با نظری بلند و مدیریتی عالمانه، آگاهانه و با برنامه ریزی درست، در جهت گسترش گردشگری تلاش کرد (محلای، ۱۳۸۰: ۶) [۶].

نتایج پژوهش نشان می دهد که پارک ملی کویر و محدوده قصر بهرام در استان سمنان دارای جاذبه های طبیعی و تاریخی بسیاری است که این جاذبه ها در نوع خود کم نظیر و یا حتی بینظیر هستند، اما برای این نوع گردشگری تاکنون اقداماتی اساسی در ارتباط با گردشگری کویر در این منطقه صورت نگرفته است. نبود تاسیسات، تبلیغات مناسب، ضعف در مدیریت، نبود زیرساختها و ... از عوامل عدم توسعه یافتگی این منطقه به عنوان قطب گردشگری کشور می باشد. حساس بودن موضوع توسعه گردشگری در مناطق شکننده و آسیب پذیر کویر و همچنین در الویت بودن حفظ قابلیت های مناطق کویری پارک ملی کویر در دراز مدت برای دستیابی به توسعه اکوتوریسم در این منطقه ایجاب می کند که کوشش ها پس از شناسایی و ارزیابی توان های گردشگری و اکوتوریستی و سازماندهی کردن آنها بر راهبردهای رقابتی - تهاجمی مبنی بر توسعه فضاهای تفریحی و سرگرمی از طریق توسعه جاذبه های اکوتوریستی به عنوان بستر مناسب و مکمل گردشگری برای افزایش مدت زمان اقامت گردشگر به ویژه گردشگران خارجی در کویر، سرمایه گذاری جهت ایجاد زیرساخت های جذب توریسم در منطقه، برنامه ریزی برای افزایش جذب گردشگر از کشورهای دیگر و در نتیجه افزایش سرمایه گذاری ها در سایر زمینه ها، تقویت و افزایش ارائه امکانات در منابع گردشگری با اهمیت ملی و بین المللی کویر متمرکز شود.

۱۷- قدردانی

سپاس و ستایش، یکتا خدایی را که قدرتش برترین قدرتهاست. ذاتش جاودانه است. لطفش بیکرانه است. نعمت هایش بی شمار و علمش نامحدود.
با تشکر فراوان از پایدارترین تکیه گاه های زندگی، پدرها و مادرهای عزیز و بزرگواران.
درپناه حق سلامت و پیروز باشید.

مراجع

- [۱] ولی شریعت پناه، م.، رنجبر، م.، استعلاجی، ع.، تابستان ۱۳۸۷. بررسی جاذبه های گردشگری در حوضه دشت کویر. فصلنامه جغرافیایی سرزمین علمی - پژوهشی
- [۲] نجاتی، س.، ۱۳۹۳. مجموعه گردشگری - توریستی با رویکرد توسعه اکوتوریسم. پایان نامه کارشناسی ارشد معماری. دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد دانشکده هنر و معماری.
- [۳] جهانیان، م.، زندی، ا.، زمستان ۱۳۸۹. بررسی پتانسیل های اکوتوریسم مناطق کویری و بیابانی اطراف استان یزد با استفاده از الگوی SWOT. پژوهش های جغرافیای انسانی. ۶۱-۷۴.
- [۴] قنبری، ی.، محمود صالحی، س.، اکوتوریسم در ایران و چالش های پیش روی آن.
- [۵] تاجیک باغخواص، ط.، تابستان ۱۳۹۵. طراحی مجموعه تفریحی - گردشگری طبیعی و آب درمانی (spa) با رویکرد توسعه پایدار (مورد پژوهشی، منطقه رینه). پایان نامه کارشناسی ارشد معماری. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

**3rd.International Conference & 4th.national Conference on Civil Engineering,
Architecture and Urban Design**
5-7 September. 2018, Tabriz Islamic Art University – Iran

کد مجوز ISC وزارت علوم
۹۷۱۸۰-۳۰۴۰۲

[۶] امید آذری، آ. اسفند ۱۳۹۳. ارزیابی توانمندی‌های کویر مرنجاب در ساماندهی پتانسیل‌های بالقوه آن جهت تبدیل به قطب اکوتوریسم پایدار. کنفرانس ملی شهرسازی، مدیریت شهری و توسعه پایدار تهران.

**3rd.International Conference & 4th.national Conference on Civil Engineering,
Architecture and Urban Design**
5-7 September. 2018, Tabriz Islamic Art University – Iran

کد مجوز ISC وزارت علوم
۹۷۱۸۰-۳۰۴۰۲